

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруяко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигдина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

⁵ Ibid. № 17, 83.

⁶ Ibid. № 41.

⁷ Wartenberg G. Herzog Albrecht der Beherzte als spätmittelalterlicher Christ und als Herr der Kirche seines Landes // Thieme A.(Hrsg.). Herzog Albrecht der Beherzte... S. 197-213

⁸ Дятлов В. О. Доля «простої людини» в есхатологічних міфах та пророцтвах у Німеччині XV–XVI ст. // Людина, суспільство, культура: історія та сучасність. Чернівці, 1996. С. 29–33.

⁹ Kursawe A. Briefe Sidonas von Sachsen... № 42.

¹⁰ Ibid. № № 58.

¹¹ Ibid. № 48.

¹² Ibid. № 33.

¹³ Leppin V. Die fremde Reformation. Luthers mystische Wurzeln. 2. Aufl. Tübingen, 2017.

¹⁴ Kursawe A. Briefe Sidonas von Sachsen... № 69, 72, 73, 75, 85, 87.

О. А. Заплетнюк (Київ)

РОЛЬ ФАРАОНА ЕХНАТОНА У КУЛЬТІ АТОНА ЗА ТЕКСТАМИ ПРИКОРДОННИХ СТЕЛ «РАНЬОГО ПРОГОЛОШЕННЯ»

Релігія відігравала важливу роль в житті стародавніх єгиптян та впливала на політичну ситуацію. Починаючи з IV тис. до н.е. соціально-економічні, екологічні та політичні причини обумовили домінування в Єгипті державної влади та сакралізацію царської влади. Світ, на думку єгиптян, був поділений між богами, фараоном, духами мертвих та людьми. І цар виступав у ролі посередника між богами і людьми. Якщо правитель не виконував свої обов'язки, боги могли відвернутися від Єгипту та полишити його у руїнах¹.

Концепція божественності царської влади змінювалася протягом століть. До IV династії цар вважався живим втіленням бога Хора на землі, носив *Хорове ім'я*. Фараони IV династії вже називають себе *s3 R^c* – «сином Ра», що ілюструє посилення впливу сонячного культу та той факт, що цар постає в уявленні єгиптян сином бога на землі, а не самим богом. Фараона називають *ntr nfr* – «бог добрий/лютий» (можливо, термін *ntr nfr* слід трактувати як «бог, що воскресає» відповідно до імені Осіріса *wnnw nfrw* – «той, що постійно перероджується»²) на протилежність *ntr 3* – «бог великий». Фараон мав людську сутність, виконуючи роль божества протягом проведення

ритуалів та підношень. Цар міг померти і передати владу іншому царю, тоді як сама царська влада була священною та вічною.

Кожен фараон, як головний жрець усіх богів, мав будувати та прикрашати їхні храми, підтримувати їхнє утримання дарами. Також основним обов'язком фараона було забезпечувати становлення *mꜣt* як концепцію божественного порядку та правосуддя. Присутність фараона гарантувала встановлення *mꜣt*, що відображалося у будівництві храмів, піднесеннях богам, захисті єгипетських кордонів від загарбників та збереженні державних законів, які відповідають цим цілям³. Однак цар не міг діяти самостійно без допомоги богів. Фараон мав просити у них допомоги для забезпечення в країні *mꜣt*, фараон виконував волю богів.

При проведенні ритуалів у храмах богів мав бути присутнім сам фараон. Однак фізично це було неможливим, тому фараон передавав свої функції жерцям у храмах різних богів, приймаючи участь лише у найважливіших святах та ритуалах. Цар мав дбати про функціонування храмів, вшановуючи богів, підтримуючи корпорації жерців та втримуючи баланс між релігійною та політичною владою.

В часи Нового царства культивується образ фараона-воїна, який домінує над образом царя-жерця, що призводить до зростання впливу фіванського жрецтва бога Амона, культ якого виділяється з культів інших богів на початку Першого перехідного періоду. Амон стає одним з головних богів Фіванського пантеону після посилення Фів в регіоні. Посилення культу Амона було політичною програмою фіванських царів, які намагалися утримати об'єднаний Єгипет під своєю владою. У цей час формується складна і розвинена ієрархія жрецтва Амона, а жрецькі релігійні титули могли поєднуватися зі світськими, що призводило до тісного зв'язку жрецтва Амона з царським домом. У назріваючому протистоянні зі зростаючою роллю жрецтва фараони XVIII династії Аменхотеп II та Тутмос IV, який вперше протиставив Амону культ Ра-Хорахті, прагнули обмежити владу жерців. Наступник Тутмоса IV Аменхотеп III буде намагатися утримувати баланс у відносинах з фіванським жецтвом, підтримуючи також інший культ бога сонця.

Врешті решт, конфлікт досяг апогею в період правління Аменхотепа IV (Ехнатона) (бл. 1349–1333 рр. до Р.Х.)⁴, який протиставив традиційному фіванському богу Амону новий релігійний культ бога Сонячного диску Атона і намагався обмежити владу жерців, змінивши традиційний образ царя-воїна на царя-пророка.

Протягом перших чотирьох років правління Аменхотепа IV триває трансформація образу бога Атона з Ра-Хорахті у Сонячний

диск *Itn*, що відображено в іконографії храмового комплексу *Pr-Itn* в Карнаці. Також Аменхотеп IV проводить традиційне свято *хеб-сед*, яке зазвичай фараони святкували на 30-ому році правління, протягом перших чотирьох років свого царювання, що підтверджує титулатура царя в період святкувань. Головним місцем проведення *хеб-седу* став новий храм *Gm(t)-p3-Itn* в Карнаці. Попри те, що схема проведення *хеб-седу* залишилася традиційною, головним божеством у святкування став Сонячний диск Атон, адже на талататах з храму *Gm(t)-p3-Itn* немає зображень статуй богів, які мали б стояти у критих святилищах у дворі храму. Замість них усюди сяють промені Атона, якому робить підношення фараон у святилищах без даху. Основною причиною проведення *хеб-седу* стала демонстрація нового релігійного курсу та посилення влади царя, який тепер виступав головним проповідником цього культу.

На 5-ому році правління, коли було прийнято рішення про заснування нової столиці – міста Ахетатона, Аменхотеп IV наказав встановити прикордонні стели, які визначали кордони майбутнього міста. На стелах «Раннього проголошення» (стели К, Х, М) вперше зустрічається нове ім'я фараона. На стелах К та Х, які дагуються 5-им роком правління Аменхотепа IV, особисте ім'я фараона звучить як *3hn-Itn* – *Ехнатон*, дослівно «Угодний Атону». Окрім імені і титулатури, тексти прикордонних стел також демонструють нам роль фараона у новому сонячному культі.

Для правильного розуміння перевороту слід враховувати те виняткове положення, яке Ехнатон займав у державі, незвичайне навіть для єгипетського царя⁵. Починаючи з перших років правління Ехнатона бог Атон фігурує як батько фараона, що наказав своєму сину на землі трактувати свою волю і повернути людей до правильного вірування. На прикордонних стелах: *Hm.f m-b3h it.f (c'nh R' Hr 3h.twy h'cy m 3ht) (m rn.f m sw nty m Itn) stwt (n) Itn [hr.f m c'nh dd] // // // (w3s n)hh* – «Його Величність перед батьком своїм Живим Ра-Хорахті, що тріумфує в горизонті, В імені Його сонячне світло. Промені Атона [над ним у житті, довговічності] // // // (у володарюванні) навічно»⁶. І хоча традиція визнання бога батьком правлячого фараона існувала давно, тут вона набула особливого контексту. Ехнатон не просто син Атона – він єдиний, хто може розуміти волю бога Сонячного диску і бути жерцем його культу. Іншими словами, фараон несе важливу місію – розповсюдження вірування в Атона людям. Влада Ехнатона, як релігійного лідера залежала від тієї ролі, яку займав бог Атон в пантеоні єгипетських богів.

У текстах прикордонних стел Ехнатон говорить: ⁷ *ḥꜥ n.f 3tp n Hm.f ꜥwy.f r pt n ms.sw (ḥḥ Rꜥ Hr 3ḥ.twy ḥꜥy m 3ḥt)| (m rn.f m šw nty m Ttn)| hr sdd ḥḥ it.i (ḥḥ Rꜥ Hr 3ḥ.twy ḥꜥy m 3ḥt)| (m rn.f m šw nty m Ttn)| [p3 Ttn] nfr ḥḥ s3 ḥḥ w3d ḥḥ p3 it.i // // // // // p3y.i snb.t nḥḥ n mh p3y.i sh3w nḥḥ p3y.i mtrw n [dt] p3 kd.sw ds.f m ꜥwy.f bw rh.sw hmw p3 ir šsm // // // // // wbn ḥtp rꜥnb bnn 3b iw.f m pt m t3 iw ir(t) hr ptr n.f bn // // // // // iw mh.f t3 m stwt.f sꜥḥḥ.f hr nbw nty // // // // // irt.i m ptr.f m mnt iw.f wbn m p3 Pr-Ttn m 3ḥt-Ttn iw mh.f.sw im.f r hꜥw.f m n3y.f stwt 3ny mrwt.i di.f st hr.i m ḥḥ w3s r nḥḥ dt – «(Тоді) встав і підняв Його Величність руки свої до неба, до свого творця – Атона і говорить: «Живий батько мій, Живий Ра-Хорахті, що триумфує в горизонті, В імені Його сонячне світло, [О, Атон], красивий, живий, що дає життя (і) обдаровує життям, батько мій, // // // // // мій захисник у мільйон ліктів, мій провідник у [вічність]! Мій свідок вічності, що створив сам себе своїми руками, не знаючий форми (не маючий форми), один, хто керує // // // // // (сонцем), що сходить і заходить кожен день без кінця, (коли) є Він у небі, на землі очі бачать Його // // // // // наповнює Він землю променями своїми і живить Він кожного, хто дивиться на Нього вдень, коли світить Він в «Домі Атона» в Ахетатоні, (адже) наповнює Він його собою, своїми променями улюбленими, які дають мені життя і процвітання навіки вічні»⁸.*

Фраза «створив сам себе своїми руками», яка підкреслює відокремлення Атона від сонму єгипетських богів і возвеличення його над ними, повторюється у багатьох релігійних текстах. У Малому Гімні: *p3 ntr kd.sw ds.f* – «О Бог⁹, що створив сам себе»¹⁰. У текстах прикордонних стел Атон виступає у ролі головного бога, тоді як слово «боги» ще використовується, Атон проголошується таким, що створив усе живе і надає життя усім, хто живе на землі: *dd in t3 smr.w db.sn ntr nfr ir it nb (ḥḥ Rꜥ Hr 3ḥ.twy ḥꜥy m 3ḥt)| (m rn.f m šw nty m Ttn)| m wd n.f // // // // //* – «Сказали друзі царя, відповідаючи Богу Прекрасному: «Створив батько твій усе, Живий Ра-Хорахті, що триумфує в горизонті, В імені Його сонячне світло, що описав ти // // // // //»¹¹.

Атон створює усе і вдихає життя: *3ḥt-Ttn mh df3.w nb hr ꜥ3t n irt mnw n p3 Ttn ḥḥ ꜥm nb r // // // // // ntf <sšm> m // // // // // ḥḥ.w n dt* – «Горизонт Атона наповнюється // // // // // підношеннями усіма, щоб створити пам'ятник Атону, який життя вдихає в усе. // // // // // Він один веде (керує) // // // // // живих у вічність»¹². *t3wy nbw h3stw nb ḥꜥw.nb.w(t) hr b3k.sn iw.sn hr psdw p3 ḥḥ ir.sn p3 nty 3nh.w m33 stwt.f sst tw ꜥw mr.f iw r nḥḥ hr m33 stwt.f iw n.f hr wdy // // // // // iw.k m 3ḥt-Ttn rnp ti mi Ttn m pt rn (n)ḥḥ dt* – «Усі землі, усі гористі країни, острови морські збирають данину свою на спину свої для того, хто життя дає, для того, при кому живуть вони, коли бачать промені Його. Подихом своїм вдихають з вітром любов

Його у вічності, доки видно промені Його, і поки володар виконує Його накази. // // // // Доки ти в Ахетатоні, молодим будеш, подібно Атону в небі, навіки вічні»¹³.

У Малому Гімні Атону є такі рядки: *ir t3 nb km3 nty hr.f m rmt mnmn. t c w.wt nb šnw nb rd hr s3tw cnh.sn wbn.k n.sn ntk mwt it n iri.k* – «Творець землі всієї, творець, що являє себе в людях, стадах, тваринах усіх, в деревах усіх, що ростуть на землі. Живуть вони, коли світиш ти їм. Ти мати (і) батько для створінь твоїх»¹⁴.

Таким чином, посилюючи культ Атона над іншими богами Єгипту, які у текстах цього періоду ще згадуються, Ехнатон посилює свою владу, проголошуючи себе сином Атона і його головним жерцем. Свою владу Ехнатон отримав від Атона, який обрав його серед інших: *ntk r (n)hh m nsw w3h dt hr ist p3 Itn bw nsw n (h3w.k iri mitt m irt 3hw n it.f m) mnw hr mnw n p3 Itn ssm [n.f hr] mry.n.k ir.k m wd n.f ntk hk3 iwi m 3hwt rh hn (n)hh ntf is rdi m ib.k r st nbt mry.f bw wts.f n nsw nb n wnt Hm.k bw wd n.f di(t).f nbwt n.f ky wpi-hr // // // // n.f pr Itn hr 3ht-Itn [r nb] pr wrt n wrt rh.s mnh t3-mry twt ti mi 3ht n pt* – «Ти навіки цар, і триватиме це вічність на прикордонній стелі для Атона. Немає царя (котрий зробив би подібне підношення батьку своєму), пам'ятник на пам'ятнику для Атона. Веде Він любов'ю своєю, робиш ти все так, як наказує Він. Ти правитель, що робить добрі справи та пізнає межі вічності. Він, воістину, один дає любов у серце твоє у будь-якому місці. Любов'ю своєю Він не обдарував царя іншого, а саме Твою Величність. Не наказав Він дати усе іншому і дозволяє побачити // // // // (створив) для Нього, для Атона в Ахетатоні, величний дім, величніше якого не знає Єгипет, що наповнюється, подібно горизонту в небі»¹⁵.

У текстах прикордонних стел Ехнатон часто порівнюється з богом Атеном: *h^ci hrt isb.t R^c n<ty> cnh mi it.f Itn r^c-nb* – «(Він) з'являється на троні Ра живого, як батько його Атон, кожен день»¹⁶. *Hm.f cnh wd3 snb hr wrry.t c3t nyt d^cmw mi Itn wbn.f m 3ht.f mh.f t3.wy m mrwt.f* – «Його Величність, нехай буде він живий, цілий та здоровий, (з'явився) на колісниці величній, що з електруму, подібно Атону, (коли) світить Він у горизонті своєму і наповнює Він дві землі любов'ю своєю»¹⁷.

Ейє говорить у рельєфах своєї гробниці: «О, живий Атон... Твій син дарує *m3^ct* з твого милостивого схвалення, коли ти бачиш його. Він вийшов з тебе, син, що вийшов з Атона... один, хто радує серце Атона, коли той світить у небі... *Nfr-hprw R^c W^c-n-R^c*, мій бог, хто створив мене, хто оживив моє Ка. Дозволь мені насититись спогляданням тебе без кінця. Твоя природа, як в Атона, рясніє чеснотами... О, ти єдиний, кого породив Атон, ти будеш вічним, О, *Nfr-hprw-R^c W^c-n-R^c*, живий і

-
- ² Див. докладніше: Берлев О. Д. Два Царя – Два Сонця: к мировоззренню древних египтян // *Discovering Egypt from the Neva: The Egyptological Legacy of Oleg D. Berlev* / Ed. by St. Quirke. Berlin, 2003. P. 1-18.
- ³ Shaw J. G. Op.cit. P. 19.
- ⁴ Датування за: Dodson A. *Amarna sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter-Reformation*. Cairo, 2009. P. 164.
- ⁵ Перепелкин Ю. Я. *История Древнего Египта*. СПб, 2000. С. 296.
- ⁶ Стела К:ХVI (Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. London – New York, 1993. P. 20).
- ⁷ Тут і далі транслітерація та переклад з давньоєгипетської мови Заплетнюк О.А.
- ⁸ Стела К:8-11 (Murnane W.J., van Siclen III C.C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. London – New York, 1993. P. 23). Поп.: Davies N. de G. 1908, P. 29; Murnane W.J. 1993, P. 39.
- ⁹ У тексті гробниці *Mry-R^c - p3 ḥk3 nfr* – «О, хороший володар».
- ¹⁰ Заплетнюк О. А. Малий Гімн Атому // *Сходознавство*. 2014. № 67. С. 43.
- ¹¹ Стела К:4 (Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. – London – New York, 1993. – P. 22).
- ¹² Стела К:6 (Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. – London – New York, 1993. – P. 22).
- ¹³ Стела К:7-8 (Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. – London – New York, 1993. – P. 23). Поп.: Davies N. de G. *The Rock Tombs of El Amarna, Part V* 1908, P. 29; Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten* 1993, P. 39.
- ¹⁴ Заплетнюк О. А. Вказ. пр. С. 43. Поп.: Davies N. de G. *The Rock Tombs of El Amarna, Part IV* 1906, P. 28; Lichtheim M. *Ancient Egyptian Literature, Vol. II* 1976, P. 91.
- ¹⁵ Стела К:5-6 (Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. – London – New York, 1993. – P. 22). Поп.: Davies N. de G. *The Rock Tombs of El Amarna, Part V* 1908, P. 29; Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten* 1993, P. 38.
- ¹⁶ Стела К:IV (Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. – London – New York, 1993. – P. 22). Поп.: Davies N. de G. *The Rock Tombs of El Amarna, Part V* 1908, P. 29; Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten* 1993, P. 36.
- ¹⁷ Стела А:1-2; Стела Q:6-7 (Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. – London – New York, 1993. – P. 22). Поп.: Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten* 1993. P. 100.
- ¹⁸ Текст Гробниці АТ 25 / Переклад з англ.: Murnane W. *Texts from the Amarna Period in Egypt*. Atlanta, Georgia. 1995. P. 111.
- ¹⁹ Великий Гімн Атому / Переклад з англ.: Lichtheim M. *Ancient Egyptian Literature. Vol. II: The New Kingdom*. Berkeley, 1976. P. 99.
- ²⁰ Стела К:34 (Murnane W. J., van Siclen III C. C. *The Boundary Stelae of Akhenaten*. – London – New York, 1993. – P. 29).

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эпилеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотная статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622